

археологічні знахідки, що надходять у законну торгівлю та обмін, повинні супроводжуватися «родословною» (пам'ятка, ділянка і дата розкопок, дозвіл на експорт з країни походження), а також історією власності (попередній володар, торговець витворами мистецтва, музей, звідки вона передана, прізвище і ступені науковця, який визначив чи ідентифікував знахідку);

усі музеї, кожна культурна установа, кожен професіонал повинні постійно інформувати громадськість про руйнування культурного надбання, викликане незаконними археологічними розкопками, піднімати суспільну свідомість до рівня розуміння необхідності захисту культурних пам'яток;

потрібний ефективний обмін інформацією між посадовими особами, митними службами, науковцями і законними торговцями

антикваріатом, які повинні проходити навчання методами боротьби з незаконним обміном археологічними предметами в країні та за її межами;

ЮНЕСКО рекомендовано розробити «Кодекс поведінки археологів» (на зразок «Кодексу етики музейних працівників») та створити міжнародну організацію «Археологія без кордонів».

Підсумовуючи сказане, зазначу, що Україна стоїть перед досить своєрідним «європейським вибором». Можна прийняти цілком «європейське» законодавство на зразок Італії чи Греції та опинитися серед країн-донорів великих європейських музеїв, а можна прийняти інші закони і бути господарями свого минулого та на рівних увійти до сім'ї європейських країн.

Одержано 02.04.2003

В.М. Зінько

МІЖНАРОДНА АРХЕОЛОГІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «IV БОСПОРСЬКІ ЧИТАННЯ»

З 20 по 24 травня 2003 року в м. Керчі АР Крим проходила міжнародна конференція «IV боспорські читання», темою якої було «Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья».

Конференція була організована Кримським відділом Інституту сходознавства НАН України (керівник — д. і. н. О.І. Айбабін) і Керченським «Центром археологічних досліджень» (директор — к. і. н. В.М. Зінько) за участі Керченського державного історико-культурного заповідника, і присвячена пам'яті одного з директорів Керченського музею старожитностей, невтомного дослідника боспорських стародавностей В.В. Шкорпила (1853—1918). Усього було заявлено близько 100 доповідей, однак зібратися в мальовничому південному передмісті Керчі, під стінами давнього боспорського міста Німфей, змогли не всі бажуючі. У роботі конференції взяли участь більш ніж 80 фахівців, які представляли академічні центри, музеї, історико-культурні заповідники, вищі навчальні заклади Сімферополя, Керчі, Миколаєва, Харкова, Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Темрюка, Тули, Нижнього Новгороду, Белгорода, Саратова, Ростову-на-Дону, а також низки міст Польщі, Великобританії і Данії. Найбільш представницькою була делегація Інституту археології НАН України на чолі з визнаним

© В.М. ЗІНЬКО, 2003

лідером українських археологів-античників — академіком, д. і. н. С.Д. Крижицьким.

Конференцію відкрили співголови оргкомітету д. і. н. О.І. Айбабін та к. і. н. В.М. Зінько. Тематика доповідей і повідомлень охоплювала широкий спектр наукових досліджень з археології та історії античного і ранньосередньовічного Боспору й суміжного варварського світу. Частина доповідей була присвячена результатам новітніх археологічних розкопок, інші — новому трактуванню вже відомих пам'яток і сюжетів. Так, В.П. Толстіков, Д.В. Журавльов, Г.А. Ломтадзе (Москва) у доповіді «Нова землянка Пантікапея» представили цікавий комплекс землянки № 10, відкритої Боспорською археологічною експедицією ДМП ім. О.С. Пушкіна у 2002 р. У заповненні, поряд із різноманітною керамікою кінця VI ст. до н. е., знайдено два залізни однобічні кинджали типу махайри. Землянка могла існувати в останній чверті VI ст. до н. е. і була зруйнована на межі VI—V ст. до н. е., а отже, ці події не пов'язані з руйнуваннями 90-х — 80-х рр. V ст. до н. е., а належать до більш раннього періоду.

Ранньому періоду в історії Боспору Кімерійського була також присвячена доповідь М.Ю. Вахтіної (Санкт-Петербург) «Про один унікальний архаїчний комплекс із розкопок античного городища Порфмій у Східному Криму». У 2002 р. у Порфмії виявлені залишки незвичайної наземної будівлі, що нале-

Виступає доктор Д. Браунд

жить до другої половини VI ст. до н. е. За припущенням автора доповіді, досліджений будівельний комплекс є проміжною «ланкою» між землянками і наземними будинками звичного пізньоархаїчного типу. Різні аспекти греко-скіфських взаємин у регіоні «кімерійських» переправ були розглянуті в доповіді В.М. Зінько (Керч) «Німфейський поліс і скіфи». Для найбільш раннього етапу існування Німфея немає яких-небудь археологічних свідчень присутності на його території скіфів. Незважаючи на збільшення загального числа скіфських поховань у V ст. до н. е. на території Східного Криму, говорити про їхню значну перевагу в районі Німфея також не доводиться. Настільки ж гіпотетичною, на думку доповідача, була й можливість установлення в другій третині V ст. до н. е. скіфського протекторату над цим боспорським містом.

Результати новітніх археологічних досліджень були представлені в серії доповідей. Так, у доповіді О.І. Айбабіна, І.В. Ачкиназі, Л.А. Голофаст (Сімферополь, Москва) «Розкопки зольника римського часу біля підніжжя гори Мітридат в Керчі» подавалися підсумки дослідження практично не вивченої частини давнього городища. Свідчення про топографію рівнинної частини столиці Боспорського царства Пантікапея перших століть н. е. дуже нечисленні. Безпосередньо біля підніжжя гори вдалося дослідити шари зольника I—II ст. н. е., в який було впушено фундамент культової будівлі. Сліди руйнування цієї будівлі перекривали зольник № 2, датований кінцем II — першою половиною III ст. н. е. Значна кількість фрагментів теракот, світильників, монет, кілька фрагментів кам'яних вівтариків, а також три поховання дітей в амфорах вказує на культову приналежність

будівлі і зольників. Окремі категорії знахідок з цих зольників були розглянуті в повідомленнях В.П. Власова (Сімферополь) «Ліпна кераміка перших століть н. е. із зольників Пантікапея» і Д.О. Костромичева (Сімферополь) «Вироби з бронзи із зольників римського часу»

О.О. Зінько (Керч) у доповіді «Некрополь Пантікапея — нові відкриття» представила результати досліджень ґрунтового склепу № 30 «Система 2000 р.», що датується IV—V ст. н. е., а також знову відкритої серії ґрунтових склепів, яка одержала назву «Система 2002 р.». Аналізу нових даних про сільські будівлі на хорі Акри IV—III ст. до н. е., отриманих у ході археологічних розкопок 2002 р. на поселенні Завітне 5, була присвячена доповідь Л.Г. Щепко, О.В. Куликова, С.Л. Соловйова (Донецьк, Керч, Санкт-Петербург). Про культову будівлю, відкриту у 2002 р. в одній із фортець на хорі Боспору, йшла мова в доповіді В.Г. Зубарева (Тула) «Сакральний комплекс пізньоантичного часу з городища «Белинське»».

Актуальні питання функціонування Ольвійського поліса були підняті в доповіді В.В. Крапівіної (Київ) «Колегія агораномів в Ольвії». Завдяки залученню різних груп археологічних пам'яток автору вдалося переконливо показати процес розвитку цієї магістратури в елліністичний і римський періоди. Доповідь Н.О. Лейпунської (Київ) «Нижнє місто Ольвії. Основні етапи розвитку» підбила своєрідний підсумок багаторічним дослідженням одного з найважливіших районів давнього городища.

Цікаві історичні сюжети були представлені в доповіді Н.В. Молевої (Н. Новгород) «Тандем «заець-собака» в образотворчому мистецтві Давньої Греції і Північного Причорномор'я». М.В. Скржинська (Київ) у до-

Член-кореспондент НАН України С.Д. Крижицький (ліворуч) і член-кореспондент Російської АН В.Д. Письменний

повіді «Боспоряни на святах Аполлона» розглядала торжества, що проводилися на честь Аполлона Лікаря в Пантікапеї та інших містах Боспору Кімерійського. Докладний історико-філологічний аналіз повідомлення Страбона про «клазоменські вишки» був зроблений А.П. Кулаковою (Санкт-Петербург) у доповіді «Клазоменці на Боспорі (до питання про «клазоменські вишки» Страбона)», основна ідея якої полягала в тому, що існуюче уявлення про клазоменські вишки як про вишки для спостереження за ходом риби не можна визнати задовільним. У доповіді Д. Браунда (Великобританія) «Seleukos and Antiphanes: Nikator or a Vosporan?» висвітлювалися деякі питання історії ранніх Спартокидів. Т. Bekker Nielsen (Данія) у доповіді «Mobility, ethnicity and identity: the evidence of the funerary inscriptions from Pantikapaion» на основі епіграфічних даних розглянув питання присутності римських військових у Пантікапеї.

Окремі групи археологічних знахідок були розглянуті в доповідях О.Ю. Соколової (Санкт-Петербург) «Прикраси з бронзи з розкопок Німфея у зібраннях Ермітажу (1939—1991 рр.)», К. Домжальського, Д.В. Журавльова (Варшава, Москва) «Боспорська сільглата», О.О. Масленнікова (Москва) «Попередні результати робіт із програми «Графіті і діпінті з пам'яток хори античного Боспору», М. Мачинської (Люблін) «Римські імпорти II ст. н. е. в Померанії», Н.В. Биковської (Керч) «До питання про колекцію предметів з дорогоцінних металів Керченського музею», С.О. Шестакова (Керч) «Лapidарні пам'ятники з розкопок і придбань В.В. Шкорпила», Н.В. Завойкіної (Москва) «До питання про так звані царські тамги Боспору».

Поховальні пам'ятки були розглянуті в доповіді С.І. Мульда (Сімферополь) «Нові

дослідження могильника Левадки в Центральному Криму». Могильник належить населенню, що проживало на території біля розташованого городища. В етнічному плані дуже чітко визначаються пізньоскіфські і сарматські елементи поховального обряду. Докладний аналіз багаторічних досліджень 210 археологічних об'єктів, виявлених на території некрополя боспорської фортеці Ілурат, був поданий у доповіді В.А. Хршановського (Санкт-Петербург) «Некрополь Ілурата: топографія, хронологія, етнокультурна характеристика». Питання хронології однієї із груп боспорських поховань були розглянуті В.І. Мясякіним (Сімферополь) у доповіді «До проблеми хронології поховань боспорської знаті». Раніше не відомі матеріали з розкопок 1958 р. були представлені в доповіді Р.В. Стоянова (Київ) «Нові матеріали ділянки некрополя II ст. до н. е. в південно-східній частині Херсонеса Таврійського». М.І. Вінокуров (Москва) у доповіді «Сейсмічні деформації кам'яних склепів некрополя Артезіана» розповів про незвичайну долю довгострокових родових усипальниць.

Кілька доповідей було присвячено дослідженням, проведеним на азійській частині Боспору. Так, Г.П. Гарбузов (Ростов-на-Дону) у доповіді «Приклад регулярного древнього землевпорядження в азійській частині Боспору» на підставі аналізу аерофотознімків висловив припущення про існування дуже великих розвинених систем регулярного землевпорядження, що в багатьох випадках перетинаються з іррегулярним межуванням. Роль амфор у поховальному обряді розглядав М.І. Сударев (Москва) у доповіді «Амфори в похованнях ґрунтового некрополя Кеп і ґрунтових некрополів боспорських міст VI—

III ст. до н. е.». Важливі питання локалізації деяких затоплених античних міст прозвучали в доповіді А.Н. Шамрая (Темрюк) «Гавань і якірна стоянка античної Корокондами (за матеріалами підводних спостережень і розвідок 1979—1984 рр)». Медальйони із зображенням божеств і вотиви представили у повідомленні «Керамічні вотиви на святилищі «Береговий 4» О.А. Завойкін (Москва).

Інформація про амфорні клейма з поселення сільської округи античного поліса Феодосії була представлена в доповіді В.І. Каца (Саратов) «Пункт обміну зерна на вино на поселенні Новопокровка 1». Результатами археологічних розвідок сільської периферії Феодосії присвячувалося повідомлення О.В. Гаврилова (Сімферополь).

Найбагатші колекції Керченського лапідарія були розглянуті в кількох повідомленнях. Так, у доповіді Т.А. Магковської (Керч) «Декоративна скульптура з Керченського лапідарія» були представлені антропоморфні й зооморфні пам'ятки, що призначалися як для монументальних споруд, так і для архітектурних малих форм. А.В. Буйських (Київ) у доповіді «Про колекцію античних архітектурних деталей зі зборів Керченського лапідарія» проаналізувала дотепер не відому широкому колу фахівців колекцію архітектурних деталей, що походять з розкопок Пантікапея та інших центрів Боспорської держави. Найбільш видовищна частина лапідарних зборів була представлена в доповідях Е.Н. Ілларіюшкіної (Керч) «Культурна скульптура Боспору (за матеріалами Керченського лапідарія)» і Н.Л. Кучеревської, М.Ф. Федосєєва (Керч) «Лев у мистецтві древнього Боспору Кімерійського». Значна частина цих доповідей була прочитана безпосередньо в залах лапідарія, де О.М. Постнікова (Москва) у повідомленні «Досвід консервації давньогрецьких стел і статуй Керченського лапідарія (роботи 2002 р.)» ознайомила з основними принципами консервації.

Питанням взаємопроникнення і взаємовпливу культур була присвячена низка доповідей: І.М. Храпунова (Сімферополь) «Сарматизація передгір'їв Криму (до середини III ст. н. е.)», О.О. Щеглової (Санкт-Петербург) «Кримські мотиви в «стародавностях антив», В.А. Сидоренко (Сімферополь) «Озброєння аланських логхофорів в археологічному контексті Боспору і Південно-Західної Таврики IV—V ст. н. е.», І.О. Гавритухіна (Москва) «Боспорські фібули середини V—VII ст. як показники культурних зв'язків».

Ситуації на Боспорі Кімерійському в хозарський період були присвячені доповіді: О.О. Тортики (Харків) «Боспор Кімерійський у хозарський час: за даними арабо-перських і хозаро-єврейських авторів», В.Є. Науменко (Сімферополь) «До питання про характер хозарської присутності в Тавриці на початку VIII ст.», Л.Ю. Пономарьова (Керч) «До характеристики салтовського керамічного комплексу поселень Керченського півострова».

Більш пізні сюжети відображені у кількох доповідях. Про можливість включення Таманського й Керченського півостровів до числа перших територій, завойованих монголами в східноєвропейському регіоні, йшлося в доповіді О.Б. Бубенка (Київ) «Щодо монгольської присутності на Боспорі в 1222—1223 рр.». О.Г. Герцен (Сімферополь) у доповіді «Біла джерел іудейської громади Мангупа» повідомив, що накопичений до цього часу матеріал свідчить про наявність іудейської громади на Мангупі не раніше XV ст. О.С. Маврина (Київ) у доповіді «До питання про митні пошлени османської провінції Кефе і регулюванні торгових відносин між санджаком Кефе і Кримським ханством наприкінці XV століття (за матеріалами реєстру недоїмок митних пошлени порту Кефе (1487—1490 рр.))» відтворила економічну ситуацію наприкінці XV століття не тільки на Боспорі, а й у Криму загалом. Поховальні комплекси невеликого поселення Пондіко, розташованого в районі городища Мирмекій у XIV—XVI ст., були представлені в доповіді О.М. Бутягіна (Санкт-Петербург) «Середньовічний некрополь Мирмекія».

Наприкінці ранкових і вечірніх засідань відбувалися обговорення доповідей, що почасті перетворювалися на гострі, часом гарячі дискусії. До початку конференції був виданий збірник наукових матеріалів IV Боспорських читань (Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья / Ред.-сост. В.Н. Зинько. — Керч, 2003. — 314 с.). У рамках конференції проводилася презентація нового випуску збірника «Боспорські дослідження» (Боспорские исследования / Ред.-сост. В.Н. Зинько. — Вып. III. — Симферополь, 2003. — 544 с.), підготовленого Кримським відділом Інституту сходознавства НАН України і Керченським центром археологічних досліджень.

У графіку конференції один день був присвячений знайомству з археологічними пам'ятками міста Керч, а також з археологічним музеєм і лапідарієм. Учені були приємно здивовані прекрасним станом археологічного музею, робочих кабінетів співробітників, фондосховищ, що стало можливим лише завдяки фінансовій допомозі благодійних фондів, спонсорованих академіком В.Д. Письменним. Цим великим ученим і дивовижною людиною, що любить своє рідне місто, за три останні роки вкладено в збереження і вивчення боспорських стародавностей близько півтора мільйонів доларів. Під час екскурсій член-кореспондент В.Д. Письменний ознайомив голову археологів-античників України члена-кореспондента С.Д. Крижицького і керівників боспорських археологічних експедицій із майбутніми проектами, а також з основними завданнями, що ставляться для збереження античної спадщини Боспору Кімерійського.

Ювілейну міжнародну конференцію «V боспорські читання» вирішено провести в травні 2004 року.

Одержано 10.10. 2003